

Marcu Gabinschi

**SUBSTANTIVITATEA POSTVERBALĂ, PARAVERBALITATEA
ȘI VERBALITATEA NEPREDICATIVĂ ÎN LIMBILE BALCANICE
(cazuri grele de delimitare)**

Ca să identificăm cât mai exact diferitele etape la care se găsește acum regenerarea infinitivelor în limbile balcanice¹, trebuie să aplicăm strict criteriile lingvistice generale ale formațiilor respective. După cum ne arată experiența, calea optimă de a ajunge la acest rezultat este metoda axiomatică îmbinată cu principiul empiric. La noțiunile nemijlocit necesare (nume de acțiune, infinitiv) ajungem prin următoarea operație. Pornim de la noțiunile primare (indefinibile prin altele, identificabile doar în mod deictic, adică ilustrativ), pe baza lor definindu-se altele, mai complicate, pe baza acestora – altele ș.a.m.d. Astfel ajungem la ierarhia: fonem, morfem, categorie și anegorie (indiciu flexionar noncategorial), logoformă, cuvânt și subcuvânt (totalitatea de logoforme, opuse reciproc numai după categorii), clasă de cuvinte („parte de vorbire”) și clasele lor concrete. Pentru operarea de mai departe ne sunt necesare și noțiunile mai puțin cunoscute de somatism, de predicator și de confix.

Somatismul este denumirea unui corp fizic (acesta definindu-se în fizică pe baza noțiunilor primare ca „parte a spațiului limitată în toate direcțiile, împreună cu limitele sale”). Deci nu recurgem la tradiționalul „obiect (în sens) gramatical”, „obiectualitate” („предметность”) și alte camuflări ale cercului vicios în care substantivul se definește prin ceea ce e denumit prin el însuși (chiar noțiunea de „gramatical” nefiind de loc primară, adică putând fi definită la o etapă destul de târzie a identificărilor [1, p. 5-22, 177-211; 2, p. 45 urm.; 3, p. 53-60, 100-106 ș.a.]). Ca predicator definim morfocomplexul care este numai mijloc de predicare (noțiune pe care o luăm drept primară²). Predicatorii simpli sunt aceia care nu includ în componența lor nepredicatori (cum îi includ cei de tipul pasivului ca *sunt făcut, a fost făcută* ș. asem.). În limbile de tipul românei nu există decât predicatori nonnominali, nu cei nominali, proprii, de exemplu, limbilor turcice, cf. tur: *adamım* „sunt om”, *adamsın* „ești om” ș.a.m.d.

În sfârșit, confixul (a cărui definiție sună, în virtutea însăși a naturii lui, destul de complicat [4, p. 31 urm.]) îl definim mai simplificat ca morfem (resp. morf) împărțit de temă în două. Ca exemplu se aduc de obicei participiile germane în *ge...t* sau *ge...en*, ca *gelernt* sau *gehalten*. Este o greșeală, precum am arătat nu o dată, să se confunde confixul (un morfem sau morf, deși întrerupt de temă, dar unic prin calitatea sa) cu îmbinarea prefixului cu sufixul sau a prepoziției cu sufixul. De ex.: în *La lecția de istorie s-a vorbit de trecut* acest *de trecut* este o îmbinare prepozițională (un prepozitiv), iar în *E greu/ Trebuie/ Se poate ș.a. de trecut podul* același fonocomplex *de trecut* este o formație confixală.

¹ Întrucât multiplele fapte ale evoluției examinate le-am descris în mai multe lucrări, în prezenta elaborare ne limităm la un minimum necesar de exemplificări. Tot în lucrările noastre precedente se pot găsi date amănunțite privind istoricul problemei.

² Doar cu titlu de ilustrare putem spune în prealabil că în românește predicatorii sunt formele de indicativ, imperativ, condițional și prezumtiv (nu și cele de conjunctiv).

Acesta este deci minimumul necesar de noțiuni cu ajutorul căruia definim, pe cât putem de strict, principalele mărimi de identificat. Așadar:

Substantivul este clasa de cuvinte care cuprinde somatisme și alte cuvinte ce disting toate categoriile pansomatice în același fel ca și somatisme. A distinge o categorie înseamnă 1) a se schimba după ea (de ex., *casă – casa – case – casele – caselor – caso* și asem.); 2) a acorda după ea alte cuvinte (de ex., *om bun – casă bună – oameni buni – case bune* ș.a.); prin asta substantivele se deosebesc de adjective care pot să distingă aceleași categorii ca și somatisme, dar în care nu acordă ca și ele altceva, ci se acordă cu ele) și 3) a le transmite altui cuvânt. În limbile romanice acest procedeu e relativ rar, adjectivul urmând de obicei după substantiv, adică ceva de tipul lui *casa – buna casă* fiind stilistic marcat. În limbile slave, care au articol, însă, așa ceva e obișnuit: cf. maced. *кук'ама – добрата кук'а* (în unele limbi substantivul îi transmite adjectivului postpus exponenții tuturor categoriilor sale, și chiar sufixul diminutiv – așa e în limba bască).

Verbul este clasa de cuvinte, care include predicatorii nonnominali simpli, nu cunosc nicio categorie necunoscută lor și se complinesc numai în felul lor. Definiția contrazice în aparență distincția, de către formele verbale predicative din multe limbi, a categoriilor de persoană, număr, timp absolut, mod, aspect ș.a., iar de către formele nepredicative ale lor, a categoriilor de aspect, diateză și timpul relativ. Dar această distincție este doar predominantă, însă nu absolută¹. Dacă procedăm în conformitate cu ceea ce se respectă de două mii de ani în gramatica universală, deci vedem forme verbale (nu ceva din afara verbului) în gerunziu, infinitiv, supin și asem., trebuie să recunoaștem că acestea în unele limbi nu disting nicio categorie. Așa sunt, de exemplu, gerunziul și supinele latine (cf. exemplul antologic din Ovidiu: *Spectatum veniunt, veniunt spectentur ut ipsae*, despre doamnele romane care „Vin să privească și să fie privite singure”, unde supinul e prezent numai la activ (*spectatum*), pe când pentru pasiv a trebuit conjunctivul *ut spectentur*. Cf. și infinitivul gotic, care nu distinge diatezele (fenomen cu supraviețuiri în limbile germanice moderne [5, p. 197]).

În sfârșit, **infinitivul** este subcuvântul verbal independent, din care cel puțin forma de bază nu se acordă predicativ. Odată ce e vorba de o formă verbală, la ea se referă tot ce e spus mai sus despre verb ca gen proxim. Formele independente sunt acelea care pot fi subiecte, predicative și mijloace de invocare (aceste trăsături ale infinitivului, spre deosebire de gerunziu și supin, au fost relevate încă în antichitate, avându-se în vedere cazurile ca *Edere oportet ut vivas, non vivere ut edas* „Trebuie să mănânci ca să trăiești, nu să trăiești ca să mănânci”). Forma de bază a unui subcuvânt (adică a unei totalități de logoforme care se opun reciproc numai după categorii) este cea nemarcată în opoziție privativă, cum sunt activul la diateză și prezentul la timp. Această precizare nu este necesară pentru limbile slave, albaneza ghegă ș.a. Însă dacă nu o facem, nu vom ieși din vechea contradicție a gramaticilor romanice, în care infinitivul se declară invariabil și tot odată se arată varierea lui după diateză (ca *a spăla – a se spăla*), iar la reflexiv și după persoană și număr (ca *a mă spăla, a te spăla* etc.); variere prin care se exprima acordul predicativ, de ex., *Eu mă pot spăla, Tu te poți spăla* etc. Dar dacă ne-am limita la relevarea nonacordului predicativ al infinitivului doar la activ, am considera ca infinitiv și rom. *să fi făcut*. De aceea relevăm nonacordul predicativ doar la formele de bază ale

¹ Am mai adus nu odată din alt domeniu o paralelă a ceea ce bate la ochi, dar nu constituie specificul adevărat al obiectului: se pare că specificul păsărilor constă în aripi și în capacitatea de a zbura. Dar există păsări care nu zboară (struțul, pinguinul, kivi), dar și mamifere (ca liliacul) și pești care zboară. Prin ce identificăm atunci printre vertebrate tocmai păsările? Prin cioc și pene, deci nu prin ceea ce bate la ochi așa, ca aripile și zborul.

întregului subcuvânt (adică ale activului la diateză și ale prezentului la timpul relativ): în acest fel infinitive se dovedesc a fi formele ca *a spăla* (care sunt cele de bază) în paradigma constând din *a spăla, a mă spăla, a te spăla* ș.a. și nu formele ca *să fi spălat*, pentru că ele nu sunt cele de bază în paradigma lor, acestea fiind acolo cele de prezent relativ *să spăl, să speli* etc., acordate predicativ, ca în *vreau să spăl, vrei să speli* etc.. Formularea e cam complicată, dar fără ea nu se poate defini strict infinitivul, ținându-se seama tocmai de particularitatea limbii române.

Deci, esențial pentru identificarea substantivului fiind doar trăsăturile pertinente, indicate mai sus, pentru însăși substantivitatea lui nu este esențial, dacă are sau nu are și unele trăsături comune cu cuvintele din alte clase, anume cu verbul. În românește, chiar însușirile verbale ale numelor de acțiune singure au puține însușiri comune cu verbul și sunt absente la alte substantive: cf. posibilitatea complementului de agent, de ex., *cititul* sau *citirea cărților de către studenți*. Dar există limbi în care numele de acțiune au și alte însușiri comune cu verbul, care însușiri, odată ce nu exclud ceea ce e indispensabil pentru substantiv, nu anulează substantivitatea. O ilustrare bogată a acestui fenomen dau limbile sud-romanice în care, în cadrul paradigmei interclasiale conversive verbo-substantivale, se formează de la orice verb substantivatul infinitivului (da în portugheză și al semifinitivului). Acesta, luând articol, dar putând să se complinească și prin determinative și adjective, poate totodată să aibă complement direct, iar în spaniolă (rar și în italiană) și subiect propriu (însușire proprie în portugheză mai mult semifinitivului). Această substantivare e bine cunoscută în romanistică, deci nu exemplificăm în această lucrare balcanistică posibilitățile tipurilor ca it. *il fare*, sp. *el hacer*, port. *o fazer* etc.¹ Din aria balcanică putem aduce exemplul limbii macedonene (fiind asemănătoare și situația din bulgară), în care numele de acțiune în *-ње* (formate de la verbe în mod sufixal, nu în mod automat prin conversie, și de aceea date în dicționar ca unități stabile ale lexicului) disting toate categoriile substantivului. Așa este genul (după care nu se schimbă) și numărul (după care se schimbă rar), pe care le exprimă prin acord, și determinarea, pe care o exprimă prin articolul, alipit sau transmis adjectivului antepus. Și totuși aceasta nu se exclude de luarea complementului direct [3, p. 62-64] (cum e mai des după prepoziții), *Акција за доброволно давање крв*, sau *со успешно предавање список*, sau *против нелегалното и диво печење ракија* ori fără prepoziții, de ex., *Перење синтетика*, sau *Избирање директор*, sau *Потпишување договор*, inclusiv cu articol sau/si adjectiv: *Решавањето задачи* sau *Болно вадење заби* sau *Оралното земање холин* (câteodată același fenomen se întâlnește la numele de acțiune de alt tip: cf. *на берба грозје*). Mai rară este întrebuințarea absolută, ca în *за постоење основни спротивности*, sau *избувнување војна*, sau *влдаеење социалисти*. Păstrarea substantivității acestor nume de acțiune, indiferent de prezența sau lipsa complinirilor verbale, e relevantă de interșanjabilitatea lor cu atributele în *на*, cf. din unul și același text *постоење интересирање* și mai jos *постоење на извесни способности*. Această situație ne demonstrează ce este substantivitatea postverbală, deși însoțită de pronunțate trăsături verbale, dar totuși substantivitate, deoarece în cazul ei aceste trăsături nu afectează indispensabilul substantival.

În limba română situația e alta. Aici numele de acțiune de toate tipurile (inclusiv cele participiale, dacă nu sunt introduse la forma nearticulată de unele prepoziții), nu pot să fie tranzitive, nemaivorbind de uzul absolut. Dar, stând fără articol, după unele

¹ Despre distincția, de către numele de acțiune din diferite limbi, în special din cele slave, a categoriilor de aspect și diateză, vezi [3, p. 64, 274].

prepoziții, numele participiale formează construcții ca *de făcut*, *la făcut* ș.a. care pot avea recțiune verbală, de ex., *mașina de tăiat fier* sau *Ne ducem la cules mere*, deci capătă o însușire verbală indispensabilă. Dar nu sunt forme verbale, deoarece prepozițiile care le introduc își păstrează calitatea, fapt confirmat de posibilitatea, în aceeași poziție, a substantivelor de alte tipuri formative, de ex., *mașină de echilibrare/de extracție/de foraj/de honing* etc. sau *Ne ducem la plimbare/la cinema* etc. Nonverbalitatea e confirmată aici prin neînsoțirea de adverbe. Dar nici substantive aceste *făcut* ș.a. aici nu sunt, deoarece în aceste prepozitive nu pot nici să ia articol, nici să acorde ceva (adjective, pronume) în categoriile pansomatice (substantivale)¹. Adică avem ceva nici substantival, nici verbal. Situația e relevantă de contrastul cu prepozitivele sinonime nontranzitive, în care se păstrează toate trăsăturile substantivale: cf. *mașină de tăiere electrică a gheventului*, *Ne ducem la culesul (mult așteptat) de mere/al merelor* etc. Așadar avem în românește un tip productiv de prepozitive tranzitive postparticipiale, pe care, nefiind nici verbale, nici substantivale, le numim **paraverbale**. Pentru acestea păstrăm termenul „supin” în sens strict (nu acela vag și indefinibil pe care îl are acest termen în gramatica tradițională, deși preluat și în studiile cele mai moderne).

Precum s-a stabilit demult (de către K. Sandfeld, A. Philippide și alții) un analog al rom. *de făcut* este alb. *për të bërë*, deși omosem cu el și având cu el și alte trăsături comune (formându-se tot de la nume de acțiune participial, fiind tranzitiv ș.a.). Dar, spre deosebire de rom. *de făcut* paraverbal, alb. *për të bërë* e universal (se formează de la orice verb), complinște, indicând scopul, atât verbele, cât și substantivele, cunoaște uzul absolut, e practic extraomonimic, e mai frecvent în vorbire (stând și acolo unde în românește stă conjunctivul), și ia cliticile obiectivale, inclusiv reflexivul *u*. Și totuși amândouă formațiile în chestiune sunt paraverbale: fiind tranzitive, nici *për të bërë* nu poate nici să ia articole, nici să acorde ceva ca substantivele de care, deci, nu ține, iar verb nu este, deoarece *për* își păstrează statutul de prepoziție (ceea ce se confirmă prin aceleași probe, ca și pentru rom. *de*, vezi mai sus). Prin urmare, și aici avem formații paraverbale.

Situația se schimbă când rom. *de* din *de făcut* și alb. *për* din *për të bërë* își pierd calitatea de prepoziție, devenind eo ipso semiconfixe stângi ale confixelor ca rom. *de ...ut*, alb. *për të ...rë*. Demult aceasta a avut loc în tautologii, ca rom. *de făcut fac*, alb. *për të bërë bëj*, în care însă constatăm prezența infinitivului abia post factum, când aceste *de făcut* și *për të bërë* au și trăsături specifice indispensabile infinitivale, ca în *De muncit e greu* sau *Për të punuar është (gjë/punë) e vështirë* [3, p. 10, 14-26, 49 (pentru română), p. 320-324 (pentru albaneză)]. ș.a. De notat acel paradox, că pe când *për të bërë* e cu mult mai frecvent în vorbire decât *de făcut*, tot paraverbal, acest *de făcut* ca infinitiv nou e, dimpotrivă, cu mult mai frecvent decât *për të bërë* în aceeași calitate [vezi ultimele date în 6, p. 305]. Amândouă infinitivele noi se deosebesc de cele vechi ale limbilor respective (rom. (a) *face*, alomorfic, confixal-sufixal, și alb. gheg *me ba*, pur confixal) ca realizări concrete ale esenței abstracte, dar se acoperă amândouă împreună cu ele de definiția general lingvistică a infinitivului ca atare (vezi mai sus).

Evoluția sferei examinate mai are, în albaneză, două manifestări, anume paraverbalul *me të bërë* ce denotă antecedenta nemijlocită (cf. rom. *odată intrat...*),

¹ În subsidiar, nu avem în cazul dat nici fapte ale gramaticii sensu stricto, prepozitivelor în chestiune lipsindu-le trăsătura universalității: ele nu se formează de la orice verb, ci de regulă de la verbele ce denotă acțiuni fizice nonmomentane. Însă fiind și universale în sensul indicat, construcțiile pot să fie, de asemenea, nici substantivale, nici verbale (adică paraverbale), vezi mai jos despre albaneză.

și, mai rar, sensul instrumental, și *să bēri*, ce complinește cel mai des verbele finite (cf. rom. *a sfârși/a mântui/a termina de făcut ceva*), devenit pur verbal (și chiar deomonimizat de străforma lui ablativală *tē bēri*).

În sfârșit, încă un fenomen din sfera dată. Rom. *trebuie/se cere/se cuvine/merită făcut/făcută/făcuți/făcute* este o construcție participială, adică formată de un adjectiv postverbal, care distinge categoriile străine predicatorilor nonnominale simpli (anume genul). Dar câteodată această distincție dispăre, cum e pe lângă verbele intransitive (ca în *trebuie mers/alergat/înotat* ș.a.) [7, p. 504], dar duce și la recțiune verbală: cf. *Trebuie avut grijă ca...* „Gramatica” califică aceste foste participii ca un supin neprepozițional (cu un „!”), ceea ce contrazice tratarea „supinului” din aceeași „Gramatică” ca o formație prepozițională. E posibilă și impresia că avem aici încă un infinitiv, ceea ce însă e contrazis de apariția acestei forme numai pe lângă verbele de necesitate (ea neputând fi subiect, predicativ și formă de invocare). Rămâne deci să vedem aici o formă verbală specializată pe care am putea s-o numim **necesitativ**. În română, evoluția ei e recentă și puțin avansată. Dar (tot în Balcani) în limba sefardă (iudeospaniolă) modelul participial acordat (de origine portugheză) ca, de ex., *La kantiga kale* (sau *se kyere*) *kantada* (= *Cântecul trebuie cântat*) are și varianta cu recțiune *Kale kantado la kantiga* (= *Trebuie de cântat cântecul*), ceea ce se extinde și asupra verbelor intransitive: cf. *Se kere ido* (= *Trebuie mers*), *No se kere durmido* (= *Nu trebuie dormit*), *Kale estado prontos i a esto* (ceva ca *Trebuie stat pregătiți și pentru asta*).¹

Referințe bibliografice

1. Марк Габинский. *Грамматическое варьирование в молдавском языке*. – Кишинёв, 1980.
2. Marcu Gabinschi. *Numeralul și adjectivul – o clasă de cuvinte sau două*. În: *Revista de lingvistică și știință literară*, 2005, nr. 1-3, p. 44-50.
3. Марк Габинский. *Балканский инфинитив – очередной этап дискуссии*. *Антикритический обзор*. – Кишинэу, 2008.
4. Marcu Gabinschi. *Alautemia inclusivă confixal-sufixală – o trăsătură globală a limbii române*. În: *Limba Română* (Chișinău), 2005, nr. 10, p. 31-41.
5. Отто Есперсен. *Филозофия грамматики*. Пер. с англ. – Москва, 1968.
6. Mehmet Çeliku. *Çështje të shqipes standarde*. – Tiranë, 2006.
7. *Gramatica limbii române*. I. Cuvântul II, Enunțul. – București, 2005.

Institutul de Filologie
(Chișinău)

1 Despre o evoluție analogă din albaneza modernă vezi [6, p. 305].